

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ

ΧΡΗΣΜΟΛΟΓΙΚΟ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΟ ΜΟΝΟΦΥΛΛΟ
ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΟΥ 18^{ου} ΑΙΩΝΑ

ΑΝΑΤΥΠΟ ΑΠΟ ΤΟΝ ΕΒΔΟΜΟ ΤΟΜΟ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ
«ΜΝΗΜΩΝ»

ΑΘΗΝΑ 1978

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ

ΧΡΗΣΜΟΛΟΓΙΚΟ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΟ ΜΟΝΟΦΥΛΛΟ
ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΟΥ 18^{ου} ΑΙΩΝΑ

ΑΝΑΤΥΠΟ ΑΠΟ ΤΟΝ ΕΒΔΟΜΟ ΤΟΜΟ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ
«ΜΝΗΜΩΝ»

ΑΘΗΝΑ 1978

ΧΡΗΣΜΟΛΟΓΙΚΟ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΟ ΜΟΝΟΦΥΛΛΟ
ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΟΥ 18ου ΑΙΩΝΑ

Τὸ εἰκονογραφημένο μονόφυλλο μὲ χρησμολογικὸ περιεχόμενο ποὺ παρουσιάζεται σχολιασμένο σ' αὐτὴ τὴν ἐργασία βρίσκεται στὴ Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκη τῆς Βενετίας, σὲ σύμμεικτο τόμο, ποὺ σταχάθηκε στὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 19ου αἰ. καὶ φέρει στὴ ράχη του ἐπιγραφὴ *Parte Veneto Guerre col Turco 1668 al 1717*.¹

Περιγραφή: Μονόφυλλο 0,335×0,260, χαρτί λεπτὸ ἡμιδιάφανο. Ἀπὸ τὴ μία ὄψη χαλκογραφία 0,332×0,228 ποὺ περιλαμβάνει ἀριστερὰ ἑλληρικὸ καὶ δεξιὰ ἰταλικὸ κείμενο, χαραγμένα ἀπὸ Ἰταλὸ χαλκογράφο κάτω ἀπὸ ἰταλικὸ τίτλο, ποὺ δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι χαραχτήκε ἀπὸ ἄλλο ἀδέξιο χέρι. Δεξιὰ καὶ κάτω πλούσια διακόσμηση. Στὴν πίσω λευκὴ σελίδα χειρόγραφη σημεῖωση ἀπὸ χέρι δευτέρου μισοῦ τοῦ 19ου αἰ.: *Profetia*.

*Τὰ κείμενα*²

[Α']

*Χρησμος+ος+ευρεθη εις την κωνσταντινούπολιν εις μίαν κολωνα
μαρμαρίτικην/διὰ ψηφίων γεγραμμενος ὅς ἐσαφηρίσθη παραι τινος ὡς
κατωθεν ἄλλοι λέγου/σιν ὅτι εὑρεθησαν ταυτα σημειωμένα εν μαρμάρω
του ταφου τοῦ ἁγίου κωνσταντινου/και ἐξηγηθη ταυτα ο εν αγιοις πα-
5 τριάρχης σχολάριος*

*Τῆ πρώτῃ τῆς ἰνδικτον η/βασιλεια τοῦ ἰσμαηλ ο καλούμενος μωαμετ
μέλλει δια να τροπωσει γένος τῶν πα/λαιολογων τὴν ἑπταλοφον κρατησει*

1. Biblioteca Marciana Misc. 167. Τὸ μονόφυλλο ἔχει ἀρ. 33 στὸν τόμο ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ φυλλάδια ποὺ ἀναφέρονται στὶς βενετοτουρκικὲς συγκρούσεις αὐτῆς τῆς περιόδου. Στὴν ἀρχὴ τοῦ τόμου παράφυλλα μὲ χειρόγραφο πίνακα τῶν περιεχομένων ἀπὸ χέρι δευτέρου μισοῦ τοῦ 19ου αἰ. Εἰκόνα τοῦ μονόφυλλου βλ. πίν. 1.

2. Διατηρήθηκε ἡ ὀρθογραφία τοῦ μονόφυλλου. Χώρισα τὶς λέξεις γιὰ νὰ βγαίνει νόημα γιὰτὸ ὅ Ἰταλὸς χαλκογράφος δὲ φαίνεται νὰ ἤξερε ἑλληνικά. Μὲ +...+ σημεῖωσα ὑποθετικὴ ἀνάγνωση δυσανάγνωστου σημείου, μὲ [...] σημεῖωσα ἐξοβελιζόμενο γράμμα. Ἐγραψα μὲ β τὸ *ευδοματίους* στὸ τέλος τοῦ Β' κειμένου. Χώρισα σὲ στίχους τὸ Β' κείμενο ἐνῶ δὲν τόλμησα νὰ κάνω τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὸ Α' κείμενο στὶς περιπτώσεις ποὺ μποροῦσε νὰ γίνει.

εσωθεν βασιλεύσει ἔθνη πάμπολα κατάρξει/τῇ ὀγδόῃ της ἰνδικτου πελο-
 10 πονησον καταρξει τη εννατη τῆς ἰνδικτου εις τα βορρα τα/μέρη μελει
 δια νὰ στρατευσει τη δεκατη της ἰνδικτου τους δαλματας τροπώσει και/
 τας νησους ερημωσει μεχρι του εἰξιου ποντου ἰστρογειτονας πορθήσει
 παλιν επιστρε/ψει ἔτι χρονον τους δαλματας πολεμον εγηρει μεγα μερικῶς
 τε συντριβῆναι και/τα πληθη και τα φυλλα συνοδεῖ των εσπεριων δια
 15 θαλάσσης καὶ ξηρᾶς τον πόλεμον / συνάφουν και τον ἰσμαῆλ τροπώσουν το
 απογονον αυτου βασιλεύσει ελαττον μικρον/ολιγον τοδε ξανθὸν γενος ἅμα
 μετα των πρακτορων ὄλον ἰσμαῆλ τροπώσουν την επτα/λοφον επαρονν μετα
 των προνομειῶν τότε πολεμον εγειρουν ἔκφυλον ἡγρωμενον μέ/χρι της
 πεμπτέας ὥρας καὶ φωνῆ βοήσει τριτον στήτε στήτε μετὰ φοβου σπεύ-
 20 σατε/πολλὰ σπουδαίως εις τα δεξια τα μέρη ἀνδραν εὔρητε γεναιον
 θαυμαστον και ρωμα/λαῖον τοῦτον ἔξετε δεσπότην φιλος γὰρ εμὸς ὑπάρ-
 χει και αυτὸν παραλαβοντες,/θέλημα ἔμον πληρεῖτε.

*Projetia ritrovata nella/citta di Costantinopoli scolpita in una/
 colonna di marmore, la quale è stata dichiarata da alcuni come/di
 sotto. Altri dicono questa cosa esser stata ritrovata intagliata nel mar-
 more della sepoltura di /S. Costantino, et essere stata interpretata
 5 dal Patriarca San Scolario.*

Nella prima inditione il Regno d'ismael chiamato Mahomet/
 distuggerà la famiglia de paleologhi, signoreggiara la Città de/sette
 colli, et a quella regnara, et commandara a molte genti. Nell'/Ottava
 inditione acquistara la Morea, overo Peloponese. Nella/Nona inditione
 10 condura l'essercito nelle parti Settentrionali. Nella/Decima inditione
 scacciara i Popoli della Dalmatia, distruggerà/l'isole sin nel mar
 Maggiore et saccheggara i vicini al Danubio da/poi fra certo tempo
 ritornara in Dalmatia, et solevara una gran/dissima guerra, talche
 particolarmente sarano fracassate le nati|oni et i popoli Occidentali
 15 per Mare et per terra, così che per/la guerra incominciata sia scac-
 ciato ismael; la cui descendentia/regnarà poco men che poco. Ma
 la generatione bionda insieme/con di Parthi scacciara tutto ismael,
 innalzando la Città de/setti Colli, insieme confederari. Allhora sara
 accesa una guerra/intestina sin alla quinta hora, et una voce gridarà
 20 tre/volte state fermi state fermi ad obedientia affrettate molte/im-
 prese con diligenza. Trovarete alla parte destra un hu/omo generoso,
 meraviglioso, et robusto, questo pigliate per signore/percio che è
 amico mio et così si adempira la volonta mia.

| Β' |

Ἄτερος Χρησμός:

- Ὁ λέων ὁ σοφώτατος ὁ μέγας αὐτοκράτωρ
 λέγει γὰρ πεν/τε βασιλεῖς ἀπόγονοι τῆς ἄγαρ
 παραχρησῆσαι τοῦ θεοῦ κυρίου τοῦ δεσπότην
 τὴν πόλιν βασιλεύσου/σι φημι τὴν Κωνσταντινὴν
 5 μετὰ πολλῆς δυναμείως ταύτην περικυκλήσουσιν
 ἔχει αὐτοὺς/τοὺς βασιλεῖς γλυπτοὺς ἐν τῷ κίονι
 καὶ ἐν τῇ χειρὶ ἔχουσι ξίφη γεγυμνωμένα
 και/οφίς μέγας ἵσταται οὐθ[ρ]ῖος ἐν τῷ μέσῳ
 αὐτῶν τῶν πεντε ἡγεμῶν πολλὰ ἡγρωμένα
 10 πε/ρι τοῦ πεμπτοῦ τε φησὶν εὐθέως τέλος λάβει
 καὶ βασιλευσεί χριστιανὸς αὐτὴν παλιν ὠρι/σει
 ὡς καὶ ὁ ἔτερος χρῆσμος ὅμοια τούτου λέγει
 ὅς ἐν τῷ τάφῳ ἄνωθεν ἐνεβέθη | γεγραμμένος
 τοῦ θεοῦ κωνσταντινοῦ τε καὶ ἦσαν τα στοιχεῖα
 15 αἶψα ἐξηγηθήκεν ὁ | θεῖος πατριάρχης
 σχολαριὸς ὁ ἅγιος γεννάδιος ὁ μέγας
 μωαμεθ τὸ ἀπογονὸν ὀλίγον | βασιλευσεί:
 Ἐβδοματίοις τὸ τέλος τῶν ἰσμηλιτῶν ἀποκαλυφθήσεται,
 Ἀρά/μετε πάντες πρὸς δυσμας ἐπταλοφον·
 20 καὶ παλιν ἔξει ἐπταλοφος τὸ κράτος.

Altra Profetia.

- Leone il sapientissimo ci grand'imperatore lascio in ricordo,
 che/cinque Re descendenti d'Agar, per permissione del Signor iddio,/
 regnarano nella Citta dico di Constantino con grande essercito et/
 potenza; in questa signoregiarano con la sua lancia. Re scolpiti/
 5 nella Colonna, et hanno spade ignude nella mano destra, et nel/
 mezzo d'essi cinque Capitani stara un gran serpente molto fiero; |
 et del quinto dice che verra presto il fine. Et un Christiano regna/ra
 et mettera i confini ad essa Citta, come appunto dice un altra/Pro-
 fetia di cose simili a queste, la quale fu ritrovata sopra la sepol/tura
 10 del Beato Costantino et di essa espose alcuni versi il Patriarcha |
 San Scolario, et S. Gennadio, il gran Mahomet, et la discendentia
 di/lui regnarà poco in sette numeri il fine de gli ismaeliti sara rive-
 lato inviamoci tutti verso l' Occidente alla Città de sette Colli, /che la
 Città de setti Colli havrà di novo l'imperio et signoria.*

Τὸ Α' κείμενο εἶναι ὁ Χρησμός τοῦ τάφου τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, ἀπὸ τὰ πιὸ γνωστά χρησιμολογικὰ κείμενα, καθὼς μαρτυροῦν τὰ χειρόγραφα

ἀλλά καί οἱ ἔντυπες ἐκδόσεις³. Οἱ χρονογραφίες τῆς Τουρκοκρατίας τυπώνουν πάντοτε τὸ χρησμὸ αὐτὸ στὸ τέλος τους⁴. Οἱ διαφορὲς ποὺ παρουσιάζει τὸ Α' κείμενο τοῦ μονόφυλλου ἀπὸ τὴν ἄλλη παράδοση δὲν εἶναι μεγάλες. Οἱ πρῶτες 4 ἀράδες, ποὺ χρησιμεύουν γιὰ εἰσαγωγή, λείπουν ἀπὸ τὶς περισσότερες ἔντυπες ἐκδόσεις καὶ τὰ χειρόγραφα. Δὲν εἶναι ὅμως ἄγνωστες ἀφοῦ π.χ. ὁ Α. Ἀλλάτιος (1561)⁵ μαρτυρεῖ τὴν ὑπαρξὴ κώδικα μὲ τὸ κείμενο: *Χρησμός ὅσπερ εὐρέθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν εἰς μίαν κολώναν μαρμαρίτικην διὰ ψηφίων γεγραμμένος, ὃν ἐξεκαθάρισεν. Ἄλλοι δὲ λέγουν ὅτι ταῦτα τὰ γράμματα ἠρόθησαν σημειωμένα ἐν μαρμαίῳ τοῦ τάφου τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ ἐξήγησε ταῦτα ὁ ἐν ἀγίοις πατριάρχης Σχολάριος.* Μιά ἄλλη διαφορά: *καὶ τας νησοὺς ἐρημώσει μεχρὶ τοῦ ἐξίνου ποντοῦ ἱστοροειτονας πορθήσει*, μεταφέρεται στὸ κείμενο τοῦ μονόφυλλου ἀπὸ τὴν «πρώτη τῆς ἰνδίκτου» στὴ «δεκάτη τῆς ἰνδίκτου».

3. Anselmus Bandurius, *Imperium Orientale sive Antiquitates Constantinopolitanae*. τ. I Παρίσι 1711 σ. 184 καὶ Βενετία 21729 σ. 159· ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν αὐτὴ ἀνατυπώθηκε: J.-P. Migne, *Patrologia Graeca* τ. 160 Παρίσι 1866 σ. 767-774. Π. Δ. Στεφανίτζη, *Συλλογὴ διαφορῶν προρρήσεων...* Ἀθήνα 1838 σ. 51-54. Τὰ εὐρεθέντα γράμματα ἐπὶ τοῦ Τάφου τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ ἐρμηνευθέντα ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Γενναδίου κατὰ τὸ 1430. Ἐν Ἐρμουπόλει ἐκ τῆς Τυπογραφίας Μ. Π. Πετρίδου 1854, σ. 16· βλ. Philippe Iliou, *Un projet bibliographique d'É. Legrand: La «Bibliographie Hellénique du XIXe siècle», Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* 22 (1977) σ. 76 ἀρ. 256. Σπυρίδωνος Λάμπρου, *Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν ΛΘ' κατάλοιπον/Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν ρια' κατάλοιπον.* Ἐπιμέλεια Κ.Ι. Δουβουνιώτη. *Νέος Ἑλληνομνημῶν* 19 (1925) 97-138. Νίκου Α. Βέη, *Περὶ τοῦ ἱστορημένου χρησμολογίου τῆς Κρατικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Βερολίνου καὶ τοῦ θρύλου τοῦ «Μαρμαρωμένου βασιλιῶ», Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* 13 (1937) 203-244 λς'. Ὁ Λάμπρος καὶ ὁ Βέης δίνουν πληροφορίες γιὰ κώδικες ποὺ περιέχουν τὸ Α' κείμενο. Στὴ Μαρκετιανὴ Βιβλιοθήκη εἶδα τοὺς κώδικες *Marc. Gr. IV, 38 (coll 1365)* καὶ *Marc. Gr. VII, 3 (coll. 546)* ποὺ περιέχουν τὸ Α' κείμενο· βλ. E. Mioni *Codices Graeci Manuscripti Bibliothecae Divi Marci Venetiarum*, τ. I μέρος II Ρώμη 1967 σ. 227-228 καὶ τ. II Ρώμη 1960 σ. 19-21. Τὸ Α' κείμενο ὑπάρχει καὶ στὸν κώδικα ποὺ παρουσίασε ὁ Α. Μαρκόπουλος, *Ἐνα χειρόγραφο ἀπὸ τὸ Μελένικο στὴ Βιβλιοθήκη John Rylands τοῦ Μάντσεστερ (ψευδο-Δωρόθεος, Λέων Στ' ὁ Σοφός), Μνήμων* 5 (1975) σ. 46, 48. Marcel Bataillon *Mythe et connaissance de la Turquie en Occident au milieu du XVIe siècle, Venezia e l'Oriente fra tardo Medioevo e Rinascimento*, Βενετία 1966 σ. 469 ὅπου λόγος γιὰ φυλλάδιον μὲ ἰταλικὴ καὶ γερμανικὴ μετάφρασιν τοῦ χρησμοῦ τοῦ τάφου τοῦ Μ. Κωνσταντίνου (Α' κείμενο) ποὺ τοποθετεῖται μετὰ τὸ 16ο αἶ. Πρβλ. καὶ σημ. 20.

4. Δωροθέου Μονεμβασίας, *Βιβλίον Ἱστορικόν...* Βενετία, Γλυκῆς, 1818 σ. 538-540· ἡ πρώτη ἀπὸ τὶς 22 γνωστὲς ἐκδόσεις τὸ 1631. Ματθαίου Κιγᾶλα, *Νέα Σύνοψις Διαφορῶν Ἱστοριῶν...* Βενετία 1637 σ. φκε'-φκς'.

5. Γεωργίου Ἀκροπολίτου, *Χρονικὴ Συγγραφή...* Leone Allatium... *De Georgiorum*. Βενετία 1729 μέρος II σ. 147· πρβλ. J.-P. Migne, *Patrologia Graeca* τ. 160 σ. 769.

Τὸ Β' κείμενο εἶναι Χρησμός «περὶ τοῦ τέλους τῶν Ἰσμηλιτῶν», γνωστός ἀπὸ τὰ Χρησμολόγια⁶. Ἀπὸ τοὺς 28 στίχους ποὺ παραδίδει τὸ Χρησμολόγιο τοῦ Βερολίνου τὸ μονόφυλλο περιλαμβάνει τοὺς στίχους 7 - 22 καὶ συμπληρώνεται ἀπὸ 3 στίχους παρμένους ἀπὸ ἄλλα χρησμολογικὰ κείμενα. Εἶναι 3 στίχοι συνθηματικοὶ καὶ ἀσύνδετοι μεταξὺ τους ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ ὑπόλοιπο κείμενο.

Εἰκονογράφηση

Τὸ μονόφυλλο κοσμοῦν δύο παραστάσεις· ἡ μία κάτω καὶ ἡ δευτέρα δεξιά, ὑψηλῆς τέχνης τοῦ 16ου αἰ., λαμπρὰ χαραγμένες στὸ χαλκὸ.

Ἡ κάτω παράσταση ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο σύνολα τριῶν μορφῶν, ποὺ τὰ συνδέει ὁ Λέων τοῦ ἁγίου Μάρκου, τὸ σύμβολο τοῦ βενετικοῦ κράτους· πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι του ἡ ἐπιγραφή *S. Marcus*, ἐνῶ κάτω ὑπάρχει περίγραμμα ἐπιγραφῆς ποὺ ἴσως εἶχε χαραχτεῖ καὶ ἀποξέστηκε. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ πρώτη ἐνδειξη δεύτερης χρήσης τῆς χαλκογραφίας. Σημειῶνω μὲ ἐπιφύλαξη ὅτι δεξιά ἀπὸ τὸ περίγραμμα τῆς ἐπιγραφῆς ἀχνοφαίνεται χρονολογία *MDLXX* [= 1570].

Τὸ σύνολο τῶν τριῶν μορφῶν ἀριστερὰ περιστάνει: Τὸ Δόγη τῆς Βενετίας, ποὺ κρατᾷ γυμνωμένο ὄρθιο σπαθί, σημάδι ἐμπόλεμης περιόδου γιὰ τὸ βενετικὸ κράτος (σὲ ἄλλες παραστάσεις τὸ σπαθί κρατᾷ ὁ Λέων τοῦ ἁγίου Μάρκου). Ἡ παράσταση τοῦ *Veneto Principe* εἶναι στὸν τύπο ποὺ δίνει ὁ Vecellio στὰ τέλη τοῦ 16ου αἰ.⁷

Ἡ μεσαία μορφή εἶναι ὁ ἀρχάγγελος Μιχαήλ, *Angelus Michael*, ποὺ στὸ δεξί του χέρι κρατᾷ ὀδηγητικὰ τὸν ἐσταυρωμένο Χριστό, ἐνῶ στὸ ἀριστερό του κρατᾷ κλάδο.

Ἡ μορφή δεξιά περιστάνει τὸν Τσάρο τῆς Ρωσίας, *Re Ruso*, ποὺ κρατᾷ στὸ ἀριστερό του χέρι τόξο καὶ στὸ δεξιὸ βέλος, ἀλλὰ ἡ μορφή του δὲ μοιάζει μὲ τὶς γνωστὲς παραστάσεις τῶν Ρώσων βασιλέων⁸.

Τόσο ὁ *Veneto Principe* ὅσο καὶ ὁ *Re Ruso* στρέφονται πρὸς τὸν ἀρχάγγελο Μιχαήλ ἔτοιμοι νὰ δεχτοῦν τὰ κελεύματα τῆς ὀδηγητικὰ ἀποφασιστικῆς του παρουσίας, ἐνῶ ὁ προπορευόμενος Λέων τοῦ ἁγίου Μάρκου ἔχει ἀρπάξει ἀπὸ τὸ ροῦχο τὴ μεσαία μορφή τοῦ δεύτερου δεξιά συνόλου, ποὺ παριστάνει τὸ σουλτάνο τῶν Τούρκων, τὸ *Re Selimi*, τραγόμορφο μὲ τὸ τόξο ριγμένο στὸ δεξιὸ ὤμο καὶ στὸ δεξιὸ χέρι βέλος στραμμένο πρὸς τὰ κάτω, σημάδια μάχης ποὺ τέλειωσε. Ἡ μορφή τοῦ *Re Selimi* εἶναι κοντὰ

6. Ὁ Λάμπρος, ὅ.π. σ. 97, 99 δίνει πληροφορίες γιὰ τοὺς κώδικες ποὺ περιέχουν τὸ Β' κείμενο καὶ ἐκδίδει τὸ κείμενο τοῦ χρησμοῦ ἀπὸ τὸν κώδικα τοῦ Τορίνου. Ὁ Β' ἐξ, ὅ.π. σ. 242 - 244 ἐκδίδει τὸ κείμενο ἀπὸ τὸν κώδικα τοῦ Βερολίνου.

7. Cesare Vecellio, *Degli habiti antiqui et moderni di diverse parti del mondo*. Βενετία 1590 καὶ 1598 φ. 77 καὶ 57 ἀντίστοιχα: *Principe o Doge*.

8. Vecellio, στὸ ἴδιο 1598 φ. 283 μιὰ ἐντελῶς διαφορετικὴ μορφή τσάρου.

στό γνωστό τύπο παράστασης τῶν Τούρκων σουλτάνων⁹.

Ἄριστερά καί πίσω ἀπό τὸ Re Selimi στέκεται φτερωτός, στεφανωμένος θάνατος μετὸ δρεπάνι στό δεξιὸ χέρι, μετὸ ἄριστερό κρατᾶ ὑψωμένη τὴν κλεψύδρα, δικαιολογία τῆς παρουσίας του. Δεξιῶ στέκεται ἔνοπλος θάνατος ποὺ παραλαβαίνει τὸ Re Selimi.

Ἡ ἀναγεννησιακὴ τέχνη ἔδωσε τὰ σύμβολα καὶ ἄρκετὴ ἀπὸ τὴ φρίκη τῆς μπροστὰ στό θάνατο γιὰ νὰ εἰκονιστεῖ τὸ τέλος τοῦ σουλτάνου καὶ τῆς βασιλείας του¹⁰.

Στὴ δεξιὰ παράσταση ἔχουμε μιὰ κολώνα μετὸ ἄπλο κιονόκρανο, χωρισμένη σὲ πέντε ζῶνες μετὸ ἀνάγλυφες μορφές. Στὴ βάση τῆς κολώνας ἀνοιχτὸς τάφος καὶ ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπινος σκελετός. Στὴν πρώτη (κάτω) ζώνη τῆς κολώνας τέσσερις βασιλεῖς μετὸ ποικίλα στέμματα καὶ γυμνὰ ξίφη, ἐνῶ ἡ ἐπιγραφή στό χεῖλος τοῦ παρακειμένου τάφου δίνει τὴν ἐξήγηση, χριστιανοὶ αὐτοκράτορες: *Cristiani Imperatori*. Ἡ ἴδια ἐπιγραφή στὴν κορυφὴ τῆς κολώνας ἀναφέρεται στὶς τρεῖς παρόμοιες μορφές τῆς πέμπτης (ἄνω) ζώνης. Οἱ ἐνδιάμεσες τρεῖς ζῶνες τῆς κολώνας κοσμοῦνται ἀπὸ πέντε μορφές Τούρκων σουλτάνων μετὸ γυμνὰ ξίφη, κοντὰ στὸν τύπο τῆς μορφῆς ποὺ εἶδαμε στὴν κάτω παράσταση τῆς χαλκογραφίας. Ἐνα ὄρθιο φίδι μετὸ ἀνοιχτὸ στόμα, σημάδι φόβου καὶ θανάτου, εἰκονίζεται ἀνάμεσα στὶς μορφές τῶν σουλτάνων, ἐνῶ δεξιῶ τῆς κολώνας εἶναι χαραγμένο: *Agareni Imperatori*.

Ὁλόκληρη ἡ δεξιὰ παράσταση εἶναι χαραγμένη ὅπως ἀπαιτεῖ ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο χρησμών ποὺ ἀναγράφονται καὶ μᾶς παραδίδουν τὰ Χρησμολογία: χαράζεται ὁ τάφος (τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου) ἐνῶ παραλείπεται ἡ μορφή τοῦ ἐξηγητῆ Σχολάριου. Ἡ κολώνα εἶναι εἰκονολογικὰ ὅμοια μετὸν παράσταση τοῦ Χρησμολογίου τοῦ Βερολίνου¹¹.

Χρονολόγηση καὶ χρήση.

Ὅπως σημείωσα στὴν ἀρχή, ὁ ἔμπειρος βιβλιοθηκᾶριος τῆς Μαρκεβίης, τοῦ β' μισοῦ τοῦ 19ου αἰ., κατέταξε τὸ μονόφυλλο στὸν τόμο *Parte*

9. Vecellio, στό ἴδιο 1590 φ. 376 καὶ 21598 φ. 358.

10. Alberto Tenenti, *Il senso della morte e l'amore della vita nel Rinascimento* (Francia e Italia) Τορίνο, Einaudi, 1957 καὶ ἀνατύπωση 1977, κυρίως σ. 410 κέξ. καὶ εἰκόνες 1, 15 - 16, 32, 33, 57. Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα στὸν ἑλληνικὸ χώρο πληροφορίες καὶ βιβλιογραφία δίνει ὁ Γ. Θ. Ζώρας, Πένθος θανάτου, ζωῆς μάταιον καὶ πρὸς Θεὸν ἐπιστροφή, Ἀθήνα 1970, κυρίως σ. 21 κέξ. Σημειώσω μιὰ παρατήρηση γιὰ τὴν εἰκονογράφηση (ξυλογραφία) τῆς ἔκδοσης τοῦ 1564 τοῦ στιχουργήματος «Πένθος θανάτου...» ποὺ παριστάνει θρίαμβο τοῦ θανάτου: ὅμοια ξυλογραφία κοσμεῖ τὸ βιβλίο τοῦ Francesco Petrarca, *Le Rime*, Βενετία 1573. Γιὰ σύγκριση τῶν δύο ξυλογραφιῶν βλ. πρόχειρα Ζώρας, ὅ.π. πίν. ζ', σ. 48 - 50 καὶ Tenenti, ὅ.π. εἰκόνα 32.

11. Βέης, ὅ.π. σ. 221, εἰκ. 1, ὁ τάφος, σ. 241, εἰκ. 10, ἡ κολώνα. Λάμπρος, ὅ.π. σ. 123 δίνεται ἡ πληροφορία ὅτι ἡ εἰκόνα τῆς κολώνας ὑπάρχει καὶ στὸν κώδικα τοῦ Τορίνου.

Veneto Guerre ocl Turco 1668 al 1717 με ἀρ. 33 ανάμεσα σὲ φυλλάδια πού ἀναφέρονται στὶς βενετοτουρκικὲς συγκρούσεις τῆς ἐποχῆς, πρὶν ἀπὸ χρονολογημένο φυλλάδιο τοῦ 1718.

Ἡ ποιότητα τοῦ χαρτιοῦ συνηγορεῖ σ' αὐτὴ τὴ χρονολόγηση ἀλλὰ τὰ γνωστὰ ἐγχειρίδια ὕδατοσήμων δὲν περιέχουν τὸ ὕδατόσημο τοῦ μονόφυλλου. Μετὰ ἀπὸ σύγκριση τοῦ ὕδατόσημου αὐτοῦ με ὕδατόσημα χαρτιῶν πού χρησιμοποίησαν τὰ τυπογραφεῖα τῆς Βενετίας στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰ., βρῆκα ὅτι ὁμοιο ὕδατόσημο ἔχει καὶ τὸ χαρτὶ πού χρησίμευε γιὰ νὰ χαραχτεῖ τὸ σχέδιο τῆς ναυμαχίας Τούρκων καὶ Βενετῶν στὴν Κέρκυρα τὸ 1716¹². Ἡ χρονολόγηση αὐτὴ γεννᾷ ἀρκετὰ προβλήματα, ὅπως θὰ φανεῖ στὴ συνέχεια.

Ἀπὸ τὴν εἰκονογραφία τοῦ μονόφυλλου, ἡ δεξιὰ παράσταση πού παρουσιάζει τὴ μαρμαρένια κολώνα καὶ τὸν τάφο τοῦ Μ. Κωνσταντίνου εἶναι μέσα στὴν παράδοση τῶν ἱστορημένων χρησιμολογίων ἀπὸ τὸ 15ο - 16ο αἰ. (κώδικες Τορίνου καὶ Βερολίνου).

Ἡ κάτω παράσταση, με τὶς ἐφτὰ μορφὲς πού εἰκονίζει, παρουσιάζει τὴ σύναψη μιᾶς συμμαχίας, μιὰ σταυροφορία - πόλεμο πού ἐγινε καὶ τοὺς σκοποὺς τοὺς νὰ πραγματοποιοῦνται: ἡ συμμαχία Βενετίας - Ρωσίας ὀδηγημένη ἀπὸ τὶς οὐράνιες δυνάμεις με δύναμη κρούσης τὸ Λέοντα τοῦ ἁγίου Μάρκου καταλύει τὴ δύναμη τῶν Τούρκων καὶ οἱ δυνάμεις τοῦ κάτω κόσμου ἀρπάζουν τὸν Τοῦρκο σουλτάνο.

Ἄλλὰ ὁ Τοῦρκος σουλτάνος εἶναι ἐπώνυμος: *Re Selimi*. Κοιτάζοντας τὸν κατάλογο τῶν Τούρκων σουλτάνων βλέπουμε: Σελὴμ Β' (1566 - 1574), Σελὴμ Γ' (1781 - 1807). Ὁ δεύτερος βέβαια εὐκόλα ἀποκλείεται. Ὁ πρῶτος μᾶς ὀδηγεῖ στὴν ἐποχὴ τῆς Ναυμαχίας τῆς Ναυπάκτου (1571), στὸ κέντρο μιᾶς περιόδου πνεύματος σταυροφορίας καὶ ἱεροῦ πολέμου καὶ ὅπως σημείωσα προηγουμένως στὸ κάτω μέρος τῆς χαλκογραφίας διαβάζω χρονολογία 1570.

Ἀντίθετα ἡ ἐνεργὸς παρουσία τοῦ τσάρου ἀνάμεσα στὶς δυνάμεις μιᾶς συμμαχίας κατὰ τῆς Τουρκίας δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς μεταφέρει πρὸ πίσω ἀπὸ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 17ου αἰ.¹³

Οἱ χρονολογίαι πού σημειώθηκαν ἀπέχουν μεταξύ τους τουλάχιστον ἓνα αἶωνα. Γιὰ τὸ πρόβλημα αὐτὸ διερεύνησα τὴν παρακάτω ὑπόθεση: ἡ χαλκογραφικὴ πλάκα εἶναι τοῦ 1570 καὶ χαλκογραφίαι τῆς χρησιμοποίηθη-

12. *Armata Cristiana e Turca MDCCXVI*, Βενετία 1718 (Biblioteca Marciana Misc. 167. 35 - 36).

13. Ἀποστόλου Ε. Βακαλοπούλου, Ὁ Μέγας Πέτρος καὶ οἱ Ἕλληνες κατὰ τὰ τέλη τοῦ 17 καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 18 αἰ., *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 11 (1969) 247 - 259.

ἔδωκεν ἡμεῖς τὸν ἀρχιεπίσκοπον ἡμεῖς τὸν ἀρχιεπίσκοπον ἡμεῖς τὸν ἀρχιεπίσκοπον
πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον ἡμεῖς τὸν ἀρχιεπίσκοπον ἡμεῖς τὸν ἀρχιεπίσκοπον

ἡμεῖς τὸν ἀρχιεπίσκοπον ἡμεῖς τὸν ἀρχιεπίσκοπον ἡμεῖς τὸν ἀρχιεπίσκοπον

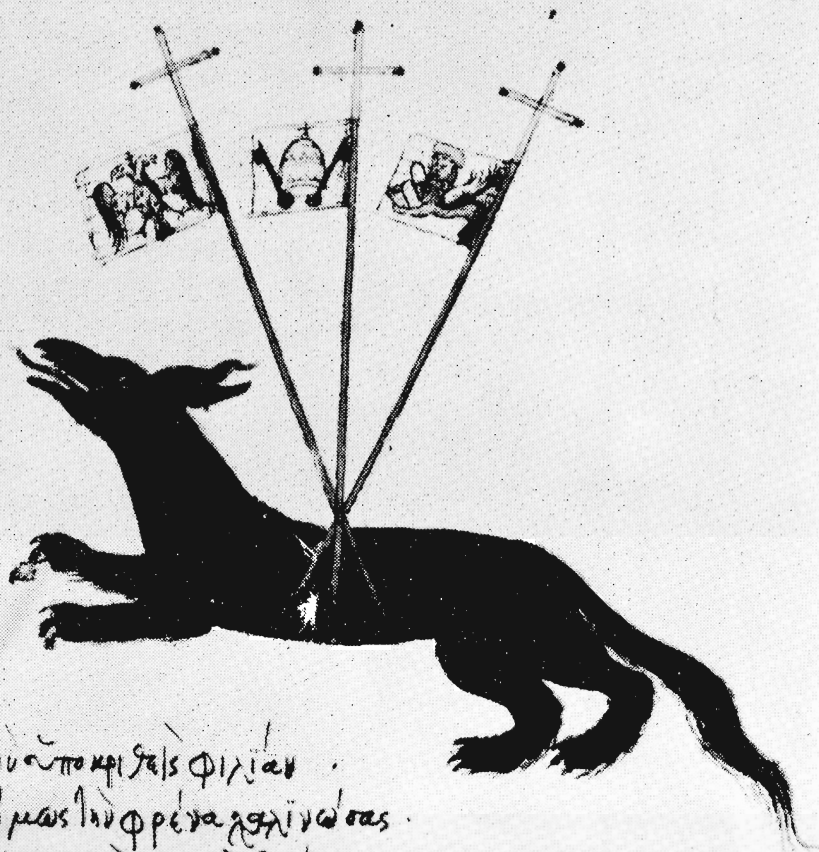
Πίν. 2 Μικρογραφία ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τοῦ Γεωργίου Κλόντζα (Marc. Gr. VII, 22 coll. 1466 φ. 140r)

Ἰδὲ βερνούλου, ὀρίλος α̅ :

αὶ Ἰνὰ λω πεκνυ ἔπο κρι θεις φιλιαν
κη μακρο θυ μως Ἰν φρέ να χαλινώ σας
ὡς ἄλ αυ πρέ σθεις κη πολὺς ἐχέ φρωι.
ἐλ θων δὲ δίστως λως νήσους ἔπαι θω λως.
Ἰους ἄλλους ἀφεις, σὺ γκα σέν λως ἀπὴ λους :

καὶ πο χύ σας φά ἀμα λων ἀα χύ γνί λων.
σὺ Ἰνς νί κης ἢ πλω σας Ἰν χῶ ρας ἀρ θεί σως.
κη βρα βεί οι ἔλι φας ἐν ἰέ λω σκί πη ρου :

καν στίς παραμονές τῆς Ναυμαχίας τῆς Ναυπάκτου ἀπὸ τοὺς Βενετούς. Τὸ τμήμα τῆς χαλκογραφικῆς πλάκας ποὺ παριστάνει τοὺς «συμμάχους» Δόγη καὶ Τσάρο πρέπει νὰ τροποποιήθηκε γιὰ νὰ φτάσει στὴ μορφή ποὺ μᾶς παραδίδει τὸ μονόφυλλο. Ἀποξέστηκε ἐπίσης ἡ χρονολογία ποὺ, ὅπως σημειώθηκε, ὑπῆρχε στὸ κάτω μέρος καθὼς καὶ κάποια ἐπιγραφή ποὺ θὰ ὑπῆρχε στὸ περίγραμμα. Ἡ ἐπιγραφή *Re Selimi* πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι τοῦ Τούρκου σουλτάνου δὲν ἀποξέστηκε γιὰτί ἴσως τὸ *Selimi* εἶχε μεταπέσει σὲ τίτλο ποὺ κατὰ κάποιο τρόπο σήμαινε τὸ σουλτάνο¹⁴.

Γιὰ τοὺς χρόνους τῆς Ναυμαχίας τῆς Ναυπάκτου στὴν παράσταση τῶν «συμμάχων» θὰ θέλαμε μιὰ παράσταση τῆς *Sacra Liga*: Βενετία, Βατικανό, Αὐστρο-Ἰσπανία. Μιὰ τέτοια παράσταση συμβολικὴ τῶν τριῶν συμμάχων τῆς *Sacra Liga* μᾶς ἔρχεται ἀπὸ δύο ἱστορημένους κώδικες τοῦ 16ου αἰ.¹⁵ καὶ τὴν ἔντυπη ἔκδοση χρησολογίου τῆς *Brescia* τοῦ 1596¹⁶: ἡ παράσταση τοῦ 8ου χρησολογίου, ποὺ σὲ ὅλα τὰ ἄλλα ἱστορημένα χρησολογία ξέρουμε ὅτι εἰκονίζει τρεῖς σημαίες μὲ ἀπλοὺς σταυροὺς, ἀντικατέστησε ἐδῶ τοὺς ἀπλοὺς σταυροὺς μὲ τὰ σύμβολα τῶν συμμάχων τῆς *Sacra Liga*, τὸ δικέφαλο ἀετὸ (Αὐστρο-Ἰσπανία), τὴν παπικὴ τιάρα (Βατικανό), τὸ Λέοντα τοῦ ἁγίου Μάρκου (Βενετία). Βλ. πίνακα 3.

Ἀλλὰ ἡ παράσταση ποὺ εἶναι πολὺ πιὸ κοντὰ στὴν εἰκονογραφία τοῦ μονόφυλλου ποὺ ἐξετάζουμε εἶναι μιὰ μικρογραφία τοῦ ἱστορημένου χρησολογίου τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης ποὺ ἱστορήθηκε ἀπὸ τὸν Γεώργιο Κλόντζα στὸ Χάνδακα τὸ 1591 - 1592¹⁷.

14. Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὸν τίτλο τοῦ φυλλαδίου: *Distinto Ravaglio delle Supplicationi, e Digijuni ordinate dal gran Signore in tutto lo Stato Ottomano Ameth Selim Sultano, Imperatore dell'Oriente & Occidente, Signor de Signori...* Βενετία 1687. Τὸ *Selim* συνοδεύει τὸ *Ameth* σάν τίτλος.

15. Οἱ δύο κώδικες εἶναι: *Marcianus Graecus VII, 3 (coll. 546)*, βλ. Μ i o n i, ὁ.π. τ. II σ. 19 - 21 καὶ *Palermitanus I.E.8*, βλ. A. D a n e u - L a t t a n z i, *Il codice degli oracoli di Leone della Biblioteca Nazionale di Palermo, Atti dello VIII congresso internazionale di Studi Bizantini* τ. I, Ρώμη 1953 σ. 38. Ἄν εἶναι εὐστοχη ἡ διατυπωμένη μὲ ἐπιφύλαξη προφορικὴ παρατήρηση τοῦ B o r i s F o n k i c ὅτι τὰ δύο αὐτὰ χειρόγραφα εἶναι γραμμένα ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι, ἴσως τοῦ Ἀντώνιου Ἐπισκοπόπουλου ποὺ τὸν βρίσκουμε στὴ Βενετία τὸ 1568, τότε τὰ χειρόγραφα αὐτὰ γράφτηκαν στὴ Βενετία (καὶ ἴσως ζωγραφίστηκαν ἐκεῖ) πρὶν ἀπὸ τὴ Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου. (Γιὰ τὰ βιογραφικὰ τοῦ Ἐπισκοπόπουλου βλ. X. Γ. Π a τ ρ i ν ἔ λ η, Ἑλληνες κωδικογράφοι τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως, Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου 8 - 9 (1958 - 59) 83.

16. *Vaticinium Severi et Leonis Imperatorum, in quo videtur finis Turcatum in praesenti eorum Imperatore, una cum alijs nomullis in hac re Vaticiniis*, Μπρέσια 1596 σ. 48.

17. Ἀ θ α ν α σ ῖ ο υ Δ. Π α λ ι ο ῦ ρ α, Ὁ ζωγράφος Γεώργιος Κλόντζας (1540 ci - 1608) καὶ αἱ μικρογραφίαι τοῦ κώδικος αὐτοῦ. Ἀθήνα 1977. Οἱ σελίδες ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐδῶ: χρονολόγηση κώδικα σ. 67 - 70, περιγραφή τῆς μικρογραφίας σ. 137 καὶ ἡ φωτογραφία τῆς μικρογραφίας τοῦ πίν. 295. Ἄλλη φωτογραφία τῆς ἴδιας μικρογραφίας: *Marc. Gr. VII. 22 (coll. 1466)* φ. 140r, τυπώνεται στὸν πίνακα 2 αὐτῆς ἐδῶ τῆς ἐργασίας.

Συγκρίνοντας τη μικρογραφία του Κλόντζα με τη χαλκογραφία του μονόφυλλου μπορούμε να φτάσουμε στο συμπέρασμα ότι είναι πολύ πιθανό ο Κλόντζας να είχε πρότυπό του τη χαλκογραφία στην πρώτη της μορφή (1570).

Από τις διαφορές που παρουσιάζει η μικρογραφία του Κλόντζα από το πρότυπό της σημειώνω την πόλη που υπάρχει στο βάθος με υπερασπιστές στρατιώτες στα τείχη της. Ανάλογη παράσταση βρίσκουμε και στο βάθος της μικρογραφίας, με τη μαρμαρένια κολώνα, στο Χρησμολόγιο του Βερολίνου¹⁸.

Ο Κλόντζας ζωγραφίζει τις μορφές ανάστροφα και τις συμπύσσει, αφού ο χώρος που διαθέτει είναι μικρότερος από τα 2/3 της χαλκογραφίας, παραλείποντας και τις επιγραφές γύρω από τα πρόσωπα. Έτσι επεξηγηματική μένει μόνο η επιγραφή: *Ἐδῶ πληρώνεται ὁ χρησμός, τοῦ κυροῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ ὅπου λέγει περὶ τοῦ Σελήμ: (ἄνω) Ὡς ἐν βραχὺ γὰρ ἐδτυχήσεις τοῦ κοράτου.* (κάτω).

Ἡ χρονολογημένη (1591 - 1592) μικρογραφία του Κλόντζα τοποθετημένη στο χειρόγραφο του ἁμέσως πρὶν ἀπὸ τὴν παράσταση τῆς Ναυμαχίας τῆς Ναυπάκτου μᾶς ἐπιτρέπει, ἀφοῦ θεωρήσαμε ὅτι ἔχει πρότυπο τὴν ἀρχική μορφή τῆς χαλκογραφίας τοῦ μονόφυλλου, νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ἡ χαλκογραφία τοῦ 1570 κυκλοφόρησε καὶ ἓνα ἀντίτυπό της ἔφτασε στὰ χέρια τοῦ Κλόντζα στὸ Χάνδακα. Παρόλο ποὺ πέρασαν εἴκοσι χρόνια ἀπὸ τὴ Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου ὡς τὴν ὥρα ποὺ ὁ ζωγράφος ἐτοιμάζει τὸ χειρόγραφο του, ὁ Κλόντζας ἀντιγράφει τὴ χαλκογραφία ποὺ εὐαγγελιζόταν τὸ τέλος τοῦ σουλτάνου Σελήμ κατὰ τοὺς χρησμούς. Ἀλλὰ κάτι τέτοιο δὲν ἔγινε καὶ τὸ ἤξερε καλὰ ὁ «χρονογράφος» Κλόντζας ποὺ εἰκονίζει καὶ τὴ συνθήκη Βενετίας - Σελήμ στὸ μεθεπόμενο φύλλο τοῦ χειρογράφου του. Ἐδῶ ἔχουμε ἓνα καλὸ παράδειγμα γιὰ τὸν τρόπο ποὺ ἐνσωματώνονται στὴν παράδοση τῶν χρησμῶν καὶ οἱ ἐρμηνεῖες τους, ἔστω καὶ ἂν διαψεύστηκαν ἀπὸ τὰ γεγονότα.

Ἀλλὰ ἡ χρῆση τῶν χρησμῶν (καὶ τῶν οἰωνῶν) τὴν ἐποχὴ τῆς Ναυμαχίας τῆς Ναυπάκτου μᾶς εἶναι καὶ ἀπὸ ἄλλοῦ μαρτυρημένη: Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1570 διαδίδεται στὸ Μιλάνο ἀπὸ τὸν Γεώργιο Μειζότερο ἢ πληροφορία γιὰ τὴν ἐμφάνιση τριῶν ἥλιων στὴν Κωνσταντινούπολη, ποὺ σήμαιναν, λέει, ὅτι ὁ Φίλιππος Β΄ τῆς Ἰσπανίας θὰ γίνεαι αὐτοκράτορας Ἑλλάδας καὶ Τραπεζούντας. Τὴν ἴδια ἐποχὴ διαδίδεται στὴ Νάπολη ὅτι οἱ τρεῖς σταυροὶ ποὺ ἐμφανίστηκαν πάνω ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη σημαίνουν τὸ τέλος τῆς βασιλείας τῶν Τούρκων καὶ ὁ G. F. Camozio φροντίζει νὰ τυπωθεῖ καὶ νὰ κυκλοφορήσει χαλκογραφία με ἀναπαράσταση τοῦ φαινομένου,

18. Βέης, ὁ.π. σ. 241, εἰκ. 10.

γιά τὸ ἰταλικὸ κοινὸ¹⁹.

Χρησμοὶ λοιπὸν γιά τοὺς Ἕλληνες, γιά τοὺς Βενετούς, τοὺς Ἰταλοὺς, γιά τοὺς Δυτικούς. Ἡ χαλκογραφία τοῦ Camozio, πού εἶδαμε προηγουμένως, ἔγινε γιά τοὺς Ἰταλοὺς, τὸ μονόφυλλο, πού μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ, γιά τοὺς Ἕλληνες καὶ τοὺς Βενετούς, τοὺς Ἰταλοὺς, τοὺς Δυτικούς συχρόνως²⁰. Καὶ αὐτὸ γινόταν μέσα στὶς κανονικότητες τῶν Χρησμολογίων: ἑλληνικά καὶ λατινικά ἢ ἰταλικά, Ἕλληνες καὶ ξένοι οἱ κτήτορες, οἱ χρήστες, οἱ ἀντιγραφεῖς. Καὶ ὁ 16ος αἰ. ἡ ἐποχὴ τῆς μεγάλης παραγωγῆς. Οἱ Δυτικοὶ ζοῦν μὲ τὸ «φόβο τῆς Τουρκίας» καὶ ὄχι ἀδικαιολόγητα ἀφοῦ τὴν εἶδαν νὰ φτάνει μπροστὰ στὴ Βιέννη. Ἀντιστάθμισμα σ' αὐτὸ τὸ φόβο ἔρχονται οἱ προφητεῖες καὶ οἱ χρησμοὶ: ἐνὸσω ἡ τουρκικὴ δύναμη - ἀπειλὴ μεγαλώνει, πληθύνεται καὶ ἐντείνεται ἢ διάδοση τῶν χρησμῶν καὶ τῶν ἐρμηνειῶν τους, πού μιλοῦν γιά τὴν κατάλυση τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας²¹.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά οἱ ὑπόδουλοι λαοὶ τῆς διαλυμένης Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, πού ἡ κατάλυσή της δὲ σήμανε καὶ τὴ ρῆξη τῆς ιδεολογικῆς συνέχειας καὶ τῆς πίστεως ὅτι ἡ πτώση τοῦ Βυζαντίου στοὺς Τούρκους ἔγινε «θεῖα βουλήσει», εἶναι ἔτοιμοι νὰ ἀσπαστοῦν τὴν ἰδέα μιᾶς ἀναγέννησης τῆς Χριστιανικῆς βασιλείας καὶ πάλι «θεῖα βουλήσει» μὲ τὴ βοήθεια μιᾶς σταυροφορίας τῶν Χριστιανικῶν λαῶν τῆς Δύσης²².

Στὰ πλαίσια αὐτῶν τῶν ιδεολογικῶν ρευμάτων καὶ τῶν συλλογικῶν συμπεριφορῶν στὴ Δύση καὶ στὴν Ἀνατολή, οἱ συγκεκριμένες ἱστορικὲς ἐμπειρίες προσδιορίζουν τὴν ἐκλεκτικὴ καὶ ἰδιόμορφη χρῆση τῶν Χρησμῶν. Ἡ Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου εἶναι ἓνα παράδειγμα.

19. Γιά τοὺς χρησμούς, τοὺς οἰωνούς, τὰ προγνωστικά καὶ τὶς εἰδήσεις, πού κυκλοφοροῦσαν τὶς παραμονές τῆς Ναυμαχίας τῆς Ναυπάκτου βλ. I. K. X α σ ι ὠ τ η, Οἱ Ἕλληνες στὶς παραμονές τῆς Ναυμαχίας τῆς Ναυπάκτου. Θεσσαλονίκη 1970 σ. 196 - 197 καὶ εἰκ. 24. T ο ὄ ἱ δ ι ο υ, Σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Ἰσπανῶν στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας. Θεσσαλονίκη 1969 σ. 18 - 19.

20. Τὸ φυλλάδιο τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βιέννης *«Nouve Relation eines Pronosticium»* πού πρέπει νὰ τυπώθηκε μετὰ τὸ 16ο αἰ., (ἀναφέρεται στὴ μελέτη τοῦ M. B a t a i l l o n ὁ.π. σ. 469 καὶ τώρα τὸ γνωρίζω καὶ ἀπὸ μικροταινία), δὲν εἶναι ἀπλῶς μετάφραση στὰ ἰταλικά καὶ στὰ γερμανικά τοῦ χρησμοῦ τοῦ τάφου τοῦ Μ. Κωνσταντίνου (τὸ Α' κείμενο τοῦ μονόφυλλου). Ἴσως γιά νὰ πείσει περισσότερο ὅτι εἶναι ἀποκρυπτογραφημένη προφητεία σημειώνει διάστιχα (ὅπως γίνεται καὶ στὸν πρωτότυπο ἑλληνικὸ χρησμὸ) καὶ τὴν κρυπτογραφημένη μορφή τοῦ χρησμοῦ (οἱ λέξεις μὲ τὰ κυριότερα σύμφωνα, χωρὶς τὰ περισσότερα φωνήεντά τους) στὴν ἰταλικὴ καὶ στὴ γερμανικὴ γλώσσα, σὰ νὰ βρέθηκε ἰταλικά ἢ γερμανικά χαραγμένος στὸν Τάφο τοῦ Μ. Κωνσταντίνου.

21. M. B a t a i l l o n, ὁ.π. σ. 451 - 470.

22. H é l è n e A ῤ h w e i l e r, L'idéologie Politique de l'empire byzantin. Παρίσι 1975 σ. 119 - 128 καὶ ἑλληνικὴ μετάφραση Τούλας Δρακοπούλου: Ἑ λ έ ν η ς Γ λ ύ κ α ν τ ζ η - Ἀ ρ β ε λ έ ρ, Ἡ πολιτικὴ ιδεολογία τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Ἀθήνα 1977 σ. 137 - 147. Ἀ π. Ε. Β α κ α λ ο π ο ὄ λ ο υ, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τ. 3 Θεσσαλονίκη 1968 σ. 96 - 102.

Ἄς ξαναγυρίσουμε στὸ μονόφυλλο ὅπως μᾶς παραδόθηκε καὶ στὴν ἐποχὴ πού τὸ χρονολογήσαμε: τέλη 17ου - ἀρχές 18ου αἰ.

Αὐτὴ ἡ ἐποχὴ θὰ μπορούσε συμβατικά νὰ ὀριοθετηθεῖ ἀπὸ τὶς χρονολογίες 1684 καὶ 1718. Ἀπὸ τὴ σκοπιὰ πού μᾶς ἐνδιαφέρουν τὰ γεγονότα σὲ τούτῃ τὴν ἐργασία, τὸ 1684 εἶναι ἡ χρονιά πού ἐκπρόσωποι τοῦ Πάπα, τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας, τοῦ βασιλιᾶ τῆς Πολωνίας καὶ τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας ὑπογράφουν στὸ Linz τῆς Αὐστρίας ἐπιθετικὴ καὶ ἀμυντικὴ συμφωνία κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῆς τουρκικῆς παρουσίας μπροστὰ στὴ Βιέννη, γιὰ δευτέρη φορά, τὸν προηγούμενο χρόνο. Δυὸ χρόνια μετὰ στὴ συμμαχία θὰ μπεῖ καὶ ὁ Τσάρος τῆς Ρωσίας. Ἡ συμμαχία αὐτὴ πού εἶναι γνωστὴ μὲ τὸ ὄνομα «Ἱερὸς συνασπισμὸς τοῦ Linz» θὰ ζήσει, περισσότερο σὰν ἰδέα καὶ ὄχι πάντα σὰν πρακτικὴ, — ιδιαίτερα ἀπὸ πλευρᾶς Ρωσίας — μέχρι τὴ συνθήκη τοῦ Πασάροβιτς (1718), δηλαδὴ σὲ ὁλόκληρῃ τὴν περίοδο πού οἱ συγκρούσεις Βενετῶν καὶ Τούρκων στὸν ἑλληνικὸ χῶρο καταλήγουν σὲ καθοριστικὰ ἀποτελέσματα γιὰ τὰ συμφέροντα τῶν δύο αὐτοκρατοριῶν ἀλλὰ καὶ τὴν τύχη τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων²³.

Θεωρήσαμε ὅτι τὸ δίγλωσσο μονόφυλλο ἀπευθύνεται στὸ βενετικὸ κοινὸ καθὼς καὶ στοὺς Ἕλληνες πού ἔχουν κάθε μορφῆς σχέση μετὰ τὴ Βενετία. Ἀνιχνεύοντας τοὺς ὅρους πού θὰ συναντήσῃ τὸ μονόφυλλο, ὅταν θὰ φτάσῃ στοὺς ἑλληνικοὺς πληθυσμούς, ἴσως πρέπει νὰ θεωρήσουμε καλὸ δείχτη τὸ τί φρονοῦσαν οἱ Ἕλληνες, πού ζοῦσαν στὴ Βενετία, γιὰ τὴ ρωσικὴ παρουσία στὸν ἑλληνικὸ χῶρο καὶ μάλιστα γιὰ μιὰ βενετορωσικὴ συμμαχία.

Σημειῶν τέσσερις μαρτυρίες:

1. «*Ἡ Ναυτικὴ νίκη ὅπου ἐγένηξε ἀπὸ τὸν στόλον τῆς γαληνοτάτης πολιτείας τῶν Ἑνετῶν, ἐξαρχεοντας Ἀλοῦζιος δευτέρος ὁ Μοτζενίκος, ἐναντίον εἰς τοὺς Τούρκους, εἰς τὸ Αἰγαῖον Πέλαγος ἀχναΐ. Πρὸς τὸν ὑψηλότετον ἐνδοξότατον φιλόχοιστον ἡγεμόνα τῆς Ρωσίας Ζηνόβιον Ἐχμηλίσκην*». Στὸ προλογικὸ σημείωμα τοῦ δεκαεξασέλιδου φυλλαδίου²⁴ πού τυπώθηκε στὴ Βενετία μετὰ αὐτὸ τὸν τίτλο σημειῶνονται καὶ τὰ παρακάτω προτρεπτικά: «[...] νὰ τὴν ἐλευθερώσετε [τὴν Ἑλλάδα] ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσίαν τὴν μεγάλην τοῦ δεινοτάτου τυράννου, ὁ ὁποῖος αὐτήν, πού ἐστάθιζεν ὅλης τῆς οἰκουμένης τὸ φῶς, τὴν ἡμαρτίωσε καὶ ὀλίγο λείπει καὶ τὴν πίστιν ἠφάνισε. Λιὰ τοῦτο τὴν προσφέρων ἔμπροσθέν σου ἀκκουμισμένην εἰς τὴν σημαίαν

23. Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τ. ΙΑ' Ἀθήνα, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, 1975 σ. 16 - 51.

24. E. L e g r a n d, Bibliographie Hellénique, XVII αἰ., τ. II ἀρ. 400 σ. 52 - 55 ὅπου δημοσιεύεται περιγραφή καὶ ὁ πρόλογος τοῦ φυλλαδίου. Πρβλ. καὶ Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους τ. Ι' Ἀθήνα, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, 1974 σ. 349 ὅπου πληροφορίες γιὰ τὰ περιγραφόμενα ἀπὸ τὸ φυλλάδιο γεγονότα.

σον καὶ εἰς τὴν ἀνδρείααν σου μὲ τὸ γενναῖον συμβολόν σου· διατὶ εἰς ἄλλον δὲν ἔχει βαλμένην τὴν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας της παρὰ ὕστερα ἀπὸ τὸν θεὸν εἰς ἐσένα καὶ εἰς τὸ ἰσχυρότατον γένος τῶν Ρώσων, διὰ τὰ τὴν κάμης νὰ φανῆ παλιν βασίλισσα ὡς ἦτον εἰς τὸν καιρὸν Ἰαλεξάνδρου καὶ Κωνσταντίνου τῶν μεγάλων τῆς οἰκουμένης μοναρχῶν, τῶν ὁποίων εἰς τὲς ἀνδραγαθίες καὶ εἰς τὲς ἀρετὲς εἶσαι μιμητὴς ἀκριβέστατος».

2. «Θρίαμβος κατὰ τῆς τῶν Τούρκων βασιλείας, ἦτοι λόγος παραθαυροντικός πρὸς τὸν εὐσεβέστατον καὶ ἀήτητον βασιλέα τῆς Μοσκοβίας, Κύριον Ἰαλέξιον Μιχαηλοβίτζην, ἐκδοθεὶς παρὰ Γερασίμου Βλάχου τοῦ Κρητὸς [. . .]». Γράφει ὁ Γεράσιμος Βλάχος πρὸς τὸν τσάρο Ἰαλέξιο «ἐν ταῖς κλειναῖς Βενεταῖαις, κατὰ τὸ ἀχνεῖ ἔτος» καὶ τὸν προτρέπει: «παραθαυρόνων τὸ βέβαιον τῆς νίκης, τὸ ράδιον τῆς τῶν Ἰαγαρηῶν καταλύσεως καὶ τὸ χρήσιμον τῆς τῶν Ἰλληνορωμαίων ἐλευθερίας». Προσθέτω καὶ τὴ σημείωση τοῦ Καισάρου Δαπόντε: «τοῦτος δὲ ὁ ἀνωτέρω θρίαμβος ἔγινε [. . .] προτροπῇ τῆς κλεινῆς ἀριστοκρατίας τῶν Βενετζάνων τὸν δωδέκατον χρόνον, ὅταν ἐπολεμεῖτο ἡ Κρήτη ἀπὸ τοὺς Τούρκους».²⁵

3. Ἀπειλεῖται ἡ Ὀρθοδοξία ἀπὸ τις ἐνέργειες τοῦ μητροπολίτη Φιλαδελφείας Μελέτιου Τυπάλδου στὴ Βενετία καὶ οἱ Ἰλληνες τῆς ἐκεῖ Ἀδελφότητος στρέφονται πρὸς τὸ Μεγάλο Πέτρο τῆς Ρωσίας, στὸν ὁμόδοξο, πὺ τοὺς πατέρες του μνημονεύουν στὴν «Παρρησία»²⁶ τῆς ἐκκλησίας τους, γιὰ νὰ προστατέψει τὴν κοινὴ πίστη καὶ ἐκεῖνος γράφει γι' αὐτὸ στὴ Βενετικὴ Σύγκλητο (7 Δεκεμβρίου 1710)²⁷.

4. Ἡ Πελοπόννησος ἔχει πέσει στὰ χέρια τῶν Τούρκων. Ἀπὸ τὴν Κέρκυρα, πὺ ἀπειλεῖται ἐπίσης ἀπὸ τὸν τουρκικὸ στόλο, γράφει ὁ ἔμπορος Μπερνάρδος Μάκολας (25 Σεπτεμβρίου 1715) πρὸς τὸν ὁμότεχνό του στὴ Βενετία Γεώργιο Μέλο: «Ἡμεῖς ἐρισολβέραμεν νὰ σταθοῦμεν ἐδῶ ἐτοῦτον τὸν χειμῶνα νὰ εἰδοῦμεν, πῶς θέλουν τρέξει τὰ πράγματα καὶ μάλιστα ὁποῦ γράφουν ἀπὸ αὐτοῦ πολλοί, πῶς ὁ ἡμπερατόρος βεβαιώτατα τὴν ἐρχομένην καμπανίαν θέλει εἶναι μὲ τὸν πρέγγιπέ μας καὶ θέλει ἀκολουθήσει καὶ ὁ Μοσχόβος καὶ Πολάκος καὶ ὁ Θεὸς νὰ βοηθήσει τὸ γένος τῶν Χριστιανῶν».²⁸

25. Κ. Ν. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη τ. Γ' Βενετία 1872 σ. 141 - 142 καὶ Β. Ν. Τατάκη, Γεράσιμος Βλάχος ὁ Κρητὸς (1605/7 - 1685) Φιλόσοφος, Θεολόγος, Φιλολόγος, Βενετία 1973 σ. 12, 39 - 40.

26. Ἐλένη Δ. Κακουλίδη, Κατάλογος τῶν Ἰλληνικῶν Χειρογράφων τοῦ Ἰλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας, *Θησαυρίσματα* 8 (1971) 260 - 62 χφ. ἀρ. 15 φ. 2ν: «Μοσχοβία. Εἰς ἀένανον μνήμην τῶν ἐν μαζαρία τῇ λήξει γενομένων ἀειμνήστων βασιλέων καὶ πατριαρχῶν [. . .]».

27. Ἰωάννου Βελούδη, Ἰλληνων Ὀρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετία, Ἱστορικὸν Ὑπόμνημα, Βενετία 21893 σ. 88.

28. Εὐτυχίας Δ. Λιάτα, Μαρτυρίες γιὰ τὴν πτώση τ' Ἀναπλιτοῦ στοὺς Τούρκους (9 Ἰούλι 1715), *Μνήμων* 5 (1975) 135.

Ἡ ναυμαχία πού θά γίνει στήν Κέρκυρα τόν ἐπόμενο χρόνο μὲ ἀντιπάλους τοὺς Βενετοὺς καὶ τοὺς Τούρκους διατηρεῖ τὴ σφραγίδα τοῦ συμμαχικοῦ θρησκευτικοῦ πολέμου: *Armata Cristiana - Armata Turca*²⁹.

Εἶδαμε μαρτυρίες γιὰ τὴν ψυχολογία καὶ τὶς συμπεριφορὲς τῶν Ἑλλήνων τῆς Βενετίας ἀπέναντι στὴ Ρωσία στὰ τέλη τοῦ 17ου αἰ. καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰ. Ἀναζητώντας ὅμοιες μαρτυρίες στὸν εὐρύτερο ἑλληνικὸ κόσμο θά βροῦμε καὶ ἐκκλήσεις Ἑλλήνων πρὸς τὴ Ρωσία γιὰ ἀπελευθερωτικὴ ἐπέμβαση, καὶ ἐκδηλώσεις λατρείας τῶν ὑποδούλων καὶ ἐκκλησιαστικὲς κυρίως σχέσεις. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ὁ Μέγας Πέτρος μὲ ὑπόμνημά του στὶς 6 Ἰανουαρίου 1711 δηλώνει ὅτι ἡ Ρωσία δὲ θά μείνει ἀδιάφορη μπροστὰ στὰ δεινὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν χριστιανικῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς³⁰.

Αὐτὸ τὸ κλίμα θά βρεῖ τὸ χρησιμολογικὸ μονόφυλλο, ὅταν θά κυκλοφορήσει. Ἡ Βενετία μπροστὰ στὴ γυμνὴ ἀπὸ περιεχόμενο ἰδέα καὶ πράξη μιᾶς Δυτικῆς σταυροφορίας κατὰ τῶν Τούρκων καὶ πιεσμένη ἀπὸ τὸ φόβο ὅτι θά χαθοῦν καὶ τὰ τελευταῖα ἐρείσματά της στὴν Ἀνατολή, θά ὀνομάσει *Re Ruso* τὴν εἰκόνα τοῦ παλιοῦ συμμάχου εὐρωπαϊοῦ αὐτοκράτορα τοῦ 1570 ἐναντίον τοῦ ἴδιου ἐχθροῦ, τοῦ Τούρκου σουλτάνου, πού τὸ δρεπάνι τοῦ εἰκονιζόμενου θανάτου δὲ στάθηκε ἱκανὸ νὰ τὸν ἐξαφανίσει σὰν ἰδέα καὶ πράξη τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας. Γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ ὁ «φόβος Τουρκίας» ἀναγκάζει μιὰ δυτικὴ δύναμη νὰ «προφητέψει» μὲ τοὺς χρησμούς τὸ τέλος τῶν Ἀγαρηνῶν, ἀκριβῶς στὴν τομὴ ἐπιδιωκόμενου καὶ ἀναμενόμενου.

Τὸ χρησιμολογικὸ μονόφυλλο πού ἐξετάσαμε μᾶς ἐπέτρεψε νὰ σημειώσουμε δύο χρήσεις του σὲ ἱστορικὲς στιγμὲς πού ἀπέχουν μεταξύ τους 100 - 150 χρόνια (1570 - ἀρχὲς 18ου αἰ.). Ἀνιχνεύοντας τὶς πηγὲς τῶν κειμένων τοῦ μονόφυλλου καὶ τῆς δεξιᾶς παράστασής του γυρίσαμε τουλάχιστο 100 χρόνια πίσω (15ος αἰ., χρησιμολόγιο Βερολίνου). Σημειώσαμε ἐπίσης ὅτι ὁ Γεώργιος Κλόντζας ἐνσωμάτωσε στὸν κώδικά του τὸ χρησμὸ μὲ τὴ διαψευσμένη ἀπὸ τὰ γεγονότα ἐρμηνεία του.

Συσχετίζοντας τὶς διαπιστώσεις αὐτὲς μὲ τὰ συμπεράσματα τῆς ἔρευνας γιὰ τοὺς χρησμούς³¹ ἄς σημειώσουμε ὅτι τὰ χρησιμολογικὰ κείμενα ἔμειναν

29. *Armata Cristiana e Turca MDCCXVI*. Βενετία 1718.

30. Β α κ α λ ο π ο ὕ λ ο υ, Ὁ Μέγας Πέτρος ὁ π.

31. Ἀπὸ τὴ σειρά τῶν μελετῶν καὶ τῶν ἄρθρων πού ὑπάρχουν γιὰ τοὺς χρησμούς θά μπορούσε κανεὶς νὰ ὀδηγηθεῖ στὰ προβλήματα μὲ τὶς μελέτες τοῦ Ν. Β ε η καὶ τοῦ C. M a n g o. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς βιβλιογραφικὲς ἐνδείξεις πού σημειώνονται σ' αὐτὴ τὴν ἐργασία, ὀδηγητικὲς ἐνδείξεις βλ. Ἀ θ α ν α σ ῖ ο υ Φ. Μ α ρ κ ὀ π ο υ λ ο υ, Ἡ χρονολογία τοῦ Ψευδοσυμεῶν καὶ οἱ πηγὲς της. Ἰωάννινα 1978 σ. 158 - 159. Γιὰ τὶς ἀπόψεις πού διατυπώνονται ἐδῶ πρβλ. Ἀ λ έ ξ η ς Π ο λ ῖ τ η ς, Ἡ προσγραφόμενη στὸν Ρήγα πρώτη ἔκδοση τοῦ Ἀγαθαγγέλου. Τὸ μόνο γνωστὸ ἀντίτυπο, Ὁ Ἐραριστής 7 (1969) 176 - 177.

σχεδὸν ἀμετάβλητα στὴν ἱστορικὴ διαδρομὴ τους καὶ οἱ ἐκδότες, οἱ ἀντιγραφεῖς ἢ οἱ ἐρμηνευτὲς τους δὲ βρέθηκαν ἀναγκασμένοι νὰ τὰ προσαρμόζουν ἀνάλογα μὲ τὶς ἱστορικὲς ἐξελίξεις ἢ τὶς ἰδεολογικὲς τροπές: τὸ μαγικό, τὸ ἀνερμήνευτα ἢ πολυερμήνευτα προφητικό, τὸ δυσνόητο συντηροῦν τὴ μυστικοπάθεια καὶ γίνονται μοχλὸς γιὰ τὴ διάδοση καὶ τὴ λειτουργία μιᾶς ἰδεολογίας στὸ συλλογικὸ σῶμα. Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ ἔρχεται νὰ δράσει καὶ ἡ εἰκονογράφηση τῶν χρησμολογικῶν κειμένων, περισσότερο ἢ λιγότερο φειδωλὴ σὲ πραγματικὰ στοιχεῖα. πλούσια ἢ μὲ μεγάλη ἀφαίρεση. ἀπλοϊκὸ σκίτσο ἢ ὑψηλὴ τέχνη.

Ἐξειδικεύοντας τὴν ἀναφορὰ στοὺς τουρκοκρατούμενους ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς, ποὺ ζοῦν κάτω ἀπὸ τὴν κυρίαρχη ἰδεολογία τῆς Ἐκκλησίας, μποροῦμε νὰ θεωρήσουμε ὅτι δὲν ἦταν δύσκολο νὰ πειστοῦν σὲ μιὰ ἐρμηνεία τῶν χρησμῶν ποὺ θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηριστεῖ ἀντισταθμιστικὴ στὴν πραγματικότητα τῆς ἐμπειρίας τους καὶ παραπληρωματικὴ στὸ συναισθηματικὸ τους κόσμος: ἡ ἐπαγγελόμενη σταυροφορία ἔρχεται νὰ δράσει ἐξισορροπητικὰ καθὼς προμηνεῖ τὴν κατάλυση τοῦ κράτους τῶν Ἀγαρηνῶν, ποὺ ἔγιναν ἄλλοτε «θεῖα βουλήσει» φορέας τῆς «δικαίας τιμωρίας» τοῦ «χριστιανικοῦ πληρώματος» «διὰ τὰς ἁμαρτίας του».

Ἡ ἀποτελεσματικότητά τοῦ χρησμολογικοῦ μονόφυλλου, πέρα ἀπὸ τοὺς γενικοὺς ὅρους λειτουργίας τῶν χρησμῶν στὸ συλλογικὸ σῶμα, στηρίζεται καὶ σὲ μιὰ κρυφὴ ἰσορροπία στατικοῦ καὶ δυναμικοῦ, χρησμοῦ καὶ ἐρμηνείας. Τὸ στατικὸ στὸ μονόφυλλο ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὰ κείμενα καὶ τὴ δεξιὰ παράσταση: ἡ ἱερότητα καὶ ἡ αὐθεντικότητα τοῦ παραδομένου, τοῦ αἰώνιου ποὺ περιμένει τὸν αἰσθαντικὸ ἐρμηνευτὴ. Τὸ δυναμικὸ ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὴν κάτω παράσταση τῶν 7 μορφῶν ποὺ παρουσιάζει ἅμεσα καὶ ἐποπτικὰ τὴν ἀποκρυπτογράφηση τῆς προφητείας καὶ τὴν προφητεία νὰ πραγματοποιεῖται.

